

sende interessante i, at Bremerkirken udsteder lignende vedtagelser på dette tidspunkt, må man svare, at den danske ærkebiskop ganske givet har kendt til disse bestemmelser. Kanonisk rets regler om *sententia promulgati*, hvorefter overfaldsmænd af gejstlige skulle være bandlyste allerede ved selve handlingen, havde på dette tidspunkt været basalt kirkeretligt stof igennem flere hundrede år – og i praksis anvendt af forgængeren Anders Sunesen og Slesvigbispens Niels allerede i begyndelsen af 1200-årene, på dette tidspunkt dog i samarbejde med kongemagten og anvendt blandt andet over for skismatikere. Pointen med indledningens fremstilling på disse punkter er øjensynligt at etablere et billede af ærkebiskoppen som en mand, der nok havde sine principper og personlige vinding at kæmpe for, men som ikke formåede at vurdere hverken venner eller fjender i det indenrigs- og udenrigspolitiske klima nøgternt og derfor ikke kunne forhindre sin egen undergang. En juridisk dygtig og principfast kirkefyrste, men samtidig en politisk naiv leder. Dette er givetvis en korrekt vurdering, som imidlertid i høj grad er baseret på det forhold, at Jens Grand også blev undsagt af sin egen kirke. Lundekirken støttede åbenlyst kongemagten imod sin egen ærkebiskop. Dette forhold mangler vel stadig en ordentlig behandling i dansk kirkehistorie.

Bogen er udstyret med flere udmærkede registre, kort, stamtavler og en kildeoversigt. Herudover er der blevet plads til et særdeles informativt afsnit, der belyser selve den retslige procedure, som kom i anvendelse ved sager for den pavelige kurie. Bogen er således en rigtig god udgivelse, som bør finde anvendelse ved undervisningen i historie på forskellige niveauer. Bogen bør imidlertid læses af alle, som interesserer sig for Danmarks middelalder. Dels giver den

et indblik i praktisk, kanonisk ret i Danmarks middelalder (et stadig underbelyst tema i middelalderforskningen herhjemme), dels opklarer procesakterne jo Danmarkshistoriens vel nok mest omdiskuterede kongemord, det på Erik Glipping i 1286.

Torben K. Nielsen

Jørgen Elsøe Jensen: *Danmarks middelalderlige byplaner. Midtjylland*. (Dansk Komité for Byhistorie, Odense Universitetsforlag, 1998). 203 s., 225 kr.

Jørgen Elsøe Jensen: *Danmarks middelalderlige byplaner. Syd- og Vestsjælland*. (Dansk Komité for Byhistorie og Skov- og Naturstyrelsen, Odense Universitetsforlag, 1999.) 190 s., 225 kr.

De foreliggende bind er det femte og sjette bind af serien, der skal omfatte i alt syv bind, hvoraf det første udkom i 1992. Jeg har tidligere anmeldt de tre første bind, omfattende de fynske, syd- og sønderjyske byer samt byer på Lolland-Falster og Møn (se *Historie* 1997, 2, s. 353-356). Derimod har jeg ikke set det fjerde bind om de nordjyske byer (udkommet 1995).

For at begynde med de (halv)gode nyheder. Det bliver i de foreliggende bind klart udtrykt, at undersøgelsens formål er at afdække »i hvilket omfang de danske middelalderbyer har bevaret deres oprindelige byplaner, hvilke forandringer de har gennemgået og i hvilken tilstand og bevaringssituation, de befinder sig«, og at undersøgelsen er udgivet som »en serie byplanregistranter« (forord).

I indledningen, kaldet »Danmarks købstæder – en kulturomgivelse fra middelalderen« i femte bind, og »Danmarks købstæder – 1000 års kulturhistorie« i sjette bind, uddybes dette ved en kort introduktion af undersøgelsens

rammer og opbygning, herunder liste over de undersøgte byer. Dernæst diskuteres byplanbegrebet med den vigtige indrømmelse, at vi ikke kan forvente at finde middelalderlige byplaner og tilhørende teorier i de skriftlige kilder. Dokumentationen for en middelalderlig byplan ligger i dens overleverede form suppleret med skriftlige oplysninger om tidligere form. Dog er der ikke kortmateriale længere tilbage end til anden halvdel af 1600-tallet med Dahlbergs kort (ikke nævnt) og/eller Reesens atlas (nævnt). Det understreges (bd. 5, s. 12, 15; bd. 6, s. 16), at undersøgelsen skal tilvejebringe et systematisk og ensartet grundlag for en analyse af byplanoverleveringen ved en systematisk gennemgang af primære og sekundære kilder til den enkelte bys topografisk udvikling. Så vidt så godt.

Læser man videre, dukker imidlertid de samme svagheder op, der kendetegnede de tidligere bind. Efter den forsigtige indledning kaster forfatteren sig ud i en analyse, som uden videre antager, at der oprindeligt var en fast byplan og en bevidst byplanlægning, og at den enkelte bys oprindelige plan kan måles op mod denne. Diskussionen trækker samtlige byer, både i det aktuelle bind, i tidligere bind og i endnu ikke udgivne bind, ind i diskussionen, og man kan frygte, at det i sidste bind vil føre til cirkelslutningen, at byerne er anlagt efter en fast plan med variationer og former, og at disse variationer og former beviser, at der var en fast plan. Det ordfør-råd, der bruges, er værdiløst (fremhævninger mine): »... kirken udgjorde en selvstændig og magtfuld partner i alle *byanlægssager* fra denne tid« (bd. 5, s. 18; bd. 6, s. 22). Det er 1100-tallets bygrundlæggelser, der er tale om, ikke moderne byplanlægning. Byerne har »rolige og urolige skikkelser« (bd. 5, s. 20; bd. 6, s. 25), med hvilket der hentydes til byens former, der er bestemt af

landskabet. Når undersøgelsen er afsluttet, vil det være muligt at afgøre, under hvilke forhold og med hvilken styrke »kravet om frie anlægsforhold har indgået i valget af bygrund« (bd. 5, s. 20; bd. 6, s. 25). At bymidten som regel findes på det punkt, hvor alle fik den kortest mulige vej til de fælles anlæg, kaldet »retfærdighedsprincippet« (bd. 5, s. 19; bd. 6, s. 23) og placeringen af småkårsbebyggelsen sker på et sted »reserveret« dertil (bd. 5, s. 21; bd. 5, s. 26).

Hvert eneste af disse udsagn kræver som minimum, at der gøres rede for de økonomiske, politiske og sociale forhold i byerne i højmiddelalderen, og at byplanlæggerne identificeres. Det sker ikke. De eneste bevæggrunde til udformning af den formodede plan er tilsyneladende købmændenes ønske om få sol i deres baghaver og læ for vestenvinden.

Det virker, som om Elsøe ved projektets begyndelse har haft nogle meget håndfaste ideer om danske middelalderbyers grundplaner, som han ikke har været fra. I stedet har han søgt at presse det fundne materiale ind i nogle skabeloner, som til syvende og sidst ikke siger meget andet, end at byerne er grundlagt, hvor handelsvejene mødtes, og at de topografiske forhold og klima har spillet en rolle. Også gennemgangen af de enkelte byer er i høj grad præget af, at resultaterne på forhånd skal presses ind i en skabelon. Det bringer ikke forskningen i middelalderens danske byer videre. Man begynder ligeledes at tvivle på værdien af en sådan registrant over byerne.

Billedmaterialet gør heller ikke sagen bedre. I begge indledninger præsenteres læseren (som i tidligere bind) for tegninger af byudviklingen i Viborg (med understregning af den »skade«, Viborgs byplan fik i 1313, og som den tilsyneladende aldrig er kommet sig over) og i Tønder (hvis bymidte forskubbet sig

mod nordøst efterhånden, som byen voksede) og det ældre fotografi af Østergades krumning i Rudkøbing, hvis sydside »var reserveret til byens store købmandsgårde« (så de kunne få sol i baghaven). I en bog om middelalderlige byplaner kunne man forvente, at vægten var lagt på gode og læselige kort og plantegninger. Kort og planer er der, men næsten altid små og gnidrede og med signaturer, der ikke forklares. Det gælder især de såkaldte »principskitser« af en bys formodede oprindelige byplan og byudvikling. Derimod er der mange og store gengivelser af postkort og fotografier fra omkring 1900 med billedtekster, der forklarer, hvad man ser, men ikke hvad det skal betyde. Læseren får et glimrende indtryk af danske provinsbyers udseende ved (fjorrig) århundredskifte, men ikke af middelalderens byplaner.

Sproget er knapt så aparte som i det første bind, men om en klar og velovervejet fremstilling af emne og kilder er der just ikke tale. Udtrykket »Kristuskirken« er erstattet af »den kristne kirke« (man fristes til at spørge, om der var andre kirker end den kristne i byerne), men at udtrykket »ældre middelalder« skal betegne perioden »Vikingetid/Tidlig middelalder« og »Højmiddelalder« er uigennemtænkt overførsel fra arkæologiens brug af »ældre-yngre« i sin periodisering (ældre stenalder, bronzealder, jernalder etc.). Og hvad skal man

mene om en sætning som følgende (bd. 6, s. 13) om byernes anlægstid: »Der kan ikke herske megen tvivl om, at de markedsøkonomiske principper, der for cirkulationens skyld blev indskudt som et nødvendigt mellemlid mellem adskilte producentgrupper i den ældre middelalder erhvervsmæssigt differentierede samfund, stillede det politiske centrum over for omfattende civilisationsopgaver?« Det skal bemærkes, at det ikke af den øvrige tekst fremgår, hvor det politiske centrum befinder sig, hvem der udgør det, og hvilken betydning det har for de middelalderlige byplaner.

Det havde været mere frugtbart, om Elsø havde præsenteret og diskuteret kilderne for derved at få sine hypoteser om middelalderens byplaner bekræftet, afkræftet eller udbygget og gennem korttegninger og tabeller havde vist fællestræk og særtræk. Udgivelsesformen er ideel til at engagere sig i en åben dialog med kilderne og med kolleger. Forfatteren havde højst sandsynligt måtte moderere, måske oven i købet droppe flere eller alle af sine hypoteser, men lige så sandsynligt kunne der være kommet noget andet og mere spændende ud af at studere de middelalderlige byplaner.

Man må da håbe på, at undersøgelsen kan bidrage til afklaring af, hvad der skal fredes og hvorfor. Som bidrag til historieforskning duer bindene ikke.

Grethe Jacobsen

NYERE TID

Tatjana Fjodorova, Birgit Leick Lampe, Sigurd Rambusch og Tage Sørensen: *Martin Spangsberg. En dansk opdagelsesrejsende i russisk tjeneste*. (Rosendahls Forlag, 1999). 295 s., 290 kr.

På sin vis er titlen misvisende, idet der ikke så meget er tale om en biografi af Martin Spangsberg som en beretning om de to store Kamtjatka-ekspeditioner 1725-30 og 1733-43 med fokus på